

A kőolaj szerepe a Perzsa-öböl kisállamaiban

Kis Katalin¹

A kőolaj olyan stratégiai ásványkincs, amely alapjaiban határozza meg az életet, hiszen az országok saját ellátásának szempontjából kiemelkedően fontos, főként a közlekedésben, továbbá a világpiacot is megrengetheti egy-egy árrobbanás. Mindemellett a kőolajban gazdag arab országok világgazdaságban betöltött szerepe dinamikus növekedést mutat. Így a tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen szerepet tölt be a kőolaj a Perzsa-öböl kisállamaiban (Katar, Kuvait, Egyesült Arab Emírségek). A felmerült kérdések megválaszolásához empirikus vizsgálatot végeztünk: korrelációs számításokat használtunk annak meghatározására, hogy az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja milyen kapcsolatban van egyes gazdasági és intézményi indikátorokkal. Az évek trendhatásának kiszűrése érdekében parciális korrelációt is számoltunk.

Az empirikus vizsgálat során a gazdasági indikátorok (GDP/fő, GDP/fő olajexport nélkül, FDI, nemzetközi tartalékok) és a kőolajexport nagysága között szignifikáns együttmozgást találtunk, ugyanakkor az erősséget tekintve a lineáris korreláció erősebb együttmozgást mutatott, mint a parciális korreláció. Mindhárom ország esetén erős pozitív irányú kapcsolatot találtunk az egy főre eső GDP és a kőolajexport között. Ugyanakkor ezen érték az Emírségek esetében a legkevésbé erős, továbbá igaz ez a kőolajexport nemzetközi tartalékokkal és a kiáramló működőtőke befektetésekké meghatározott korrelációjára is, vagyis a három ország közül az Emírségek gazdasága függ a legkevésbé a kőolajtól.

Kulcsszavak: arab országok, kőolajszektor, olajfüggőség

1. Bevezetés

Az arab világ megítélése napjainkban sem mutat kedvezőbb képet, mint évekkel, évtizedekkel ezelőtt, ugyanis az arab régiókról szóló hírek az esetek többségében lázadásokról, terrortámadásokról, háborúkról, fegyverkezésekről tudósítanak. Ezek az események az egész arab világot előítéletekkel sújtják, így a régió említése esetén, főként csak negatív eseményekről kapunk jelentéseket. Ugyanakkor az arab világ

¹ Kis Katalin, MA-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar. A tanulmány a 2013. évi, XXXI. OTDK-n II. helyezést elért dolgozat alapján készült. Témavezető: Dr. Udvari Beáta, egyetemi adjunktus.

A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

olyan sokszínűséget mutat, hogy nem élhetünk általánosítással a térségre vonatkozóan.

Az arab országokat két nagy csoportra bonthatjuk, az arab *Keletre* és az arab *Nyugatra*. Az arab *Nyugat* államai az Egyiptomtól nyugatra található országok, mint Líbia, Tunézia, Algéria, Marokkó és Mauritánia. Az arab *Kelet* államai közé tartozik Egyiptom, Szudán, Dzsibuti, Szomália, Irak, Szíria, Jordánia, Izrael (Palesztina) és az Arab-félsziget államai: Szaúd-Arábia, Jemen, Kuvait, Bahrein, Katar, az Egyesült Arab Emírségek és Omán. Ezen országok fejlettségi szintje a XX. század elején még nagyon hasonló képet mutatott, és a világ legelmaradottabb régiói közé tartoztak, de ezen változtatott egy stratégiai ásványkincs, a kőolaj megjelenése. Ennek köszönhetően az arab országok fejlettsége ma már nagyon eltérő képet mutat, függően attól, hogy rendelkeznek-e kőolaj tartalékokkal vagy sem. Így egyes országok még mindig a legszegényebb országok csoportjába tartoznak (pl. Szomália, Mauritánia, Jemen), míg az olajban gazdag országok (pl. Szaúd-Arábia, Kuvait, Katar, Egyesült Arab Emírségek²) töretlen fejlődést produkálnak az olaj megjelenése óta.

Ebből következően e tanulmány *célja*, hogy bemutassuk a kőolaj fejlődésben betöltött szerepét az arab országok életében. Ehhez központi statisztikai módszerként a korrelációs számítás alkalmazunk. Terjedelmi korlátok miatt nem vállalkoztunk az összes olajország bemutatására, így tanulmányunkban az országok körét az Öböl-menti kisállamokra (Katar, Kuvait, Egyesült Arab Emírségek) szűkítettük le. Azért ezeket az országokat választottuk, mert kis alapterületük ellenére a világgazdaságban betöltött szerepük egyre nagyobb és Dubai kivételével ezekről az országokról a mindennapi életben ritkán esik szó.

2. A kőolaj szerepe a Perzsa-öböl kisállamaiban

A kőolaj a XX. század forradalmi újításai óta tölt be nélkülözhetetlen szerepet az energetikai piacon. 1960 és 2008 között az energiaigény – naponta – 55 millió hordó olajegyenértékről 227 millióra nőtt. Ezen tendenciát követve 2030-ra a világ energiaigénye 40%-kal lesz magasabb a mai értékhez viszonyítva. A legnagyobb ütemű növekedés a fejlődő országokban – Kína, India – várható, a lakosság nagyarányú növekedésének és a gazdaság töretlen fejlődésének következtében. Másrészt a centrum-periféria közötti eltérés nem fog megszűnni. Az előrejelzéseket tekintve ugyanis 2030-ra az OECD³ országokban az egy főre jutó energiaigény három és félszerese lesz a fejlődő országok energiaigényének (OPEC 2010).

Az olaj iránti igény növekedése pedig mára fokozatosan előtérbe helyezte a kőolajban gazdag arab országokat. Főként úgy jellemzik őket, mint „*tőkegazdag, egyoldalú gazdaságú olajexportáló országok*” (Rostoványi 1987, 265.o.). Vagyis a

² UAE - United Arab Emirates

³ Organization for Economic Co-operation and Development - Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet: 1961-ben Párizsban alakult, jelenleg 34 tagja van.

legfontosabb kapcsolat a vizsgált országok között a kőolaj léte. Ebből kifolyólag elsődleges célunk az, hogy elemezzük az Perzsa-öböl arab kisállamainak életében a kőolaj szerepét.

2.1. A vizsgált országok általános jellemzői, politikai rendszere

A Perzsa-öböl kisállamiban a kőolajtermelés már a XX. század során megindult, akkor még külföldi tulajdonú vállalatok vezetésével, de mára már teljes egészében állami kézben van a szénhidrogénszektor. Így mindenképp indokolt áttekinteni a vizsgált országok fennálló politikai rendszerét, hiszen komoly befolyással lehet mind a kőolaj-kitermelésre, mind a kőolajexportból befolyó bevételek felhasználására.

A *politikai rendszert* tekintve a vizsgált országok nemcsak hasonlóságot, hanem különbségeket is mutatnak. Mindhárom ország államformája monarchia, de míg Kuvait alkotmányos monarchia, addig Katar abszolút monarchia, az Egyesült Arab Emírségek pedig föderatív abszolút monarchia. Az országok élén az emír áll, aki birtokolja a végrehajtó hatalmat, és Kuvait kivételével a törvényhozó hatalmat is, habár az is a királyi család felügyelete alatt áll. A kormány tagjait, azaz a minisztereket az emír nevezi ki, általában a család tagjai közül. Az Emírségek esetében a 7 sejk alkotta Legfelsőbb Tanácsnak van legnagyobb jogköre. A Tanácsot, így az Emírségeket is Abu Dhabi sejkje irányítja, helyettese pedig Dubai sejkje, ebből következőleg nélkülük semmilyen döntést nem lehet hozni vétőjoguk miatt (Benke 1998).

A Freedom House (2012) minden évben közzéteszi elemzését a *szabadságjogok gyakorlásáról*⁴ a világ országaiban. A vizsgált országok tekintetében – lásd 1. táblázat – az *Emírségekben és Katarban teljes mértékben korlátozottak a szabadságjogok*, hiszen mindent az emír és családja irányít, nincsenek pártok, a bírói hatalom elviekben független, de nagy a végrehajtó hatalom befolyása. *Kuvait* már csak *részben számít korlátozottnak*, ugyanis a politikai jogokat tekintve kedvezőbb értékelést ért el, köszönhetően valószínűleg annak, hogy az Öböl-menti arab kisállamok tekintetében itt a legnyitottabb a politikai élet, hiszen van választott törvényhozás és az ellenzék szabadon bírálhatja a rendszert. Ugyanakkor, ha a korrupciós indexet nézzük meg, ahol a nulla jelenti a teljesen korrupt vezetést és a tízes a korrupciótól mentességet, akkor láthatjuk, hogy Kuvait kifejezetten rossz eredményt ért el, míg az Emírségek és Katar a vizsgált 183 ország közül a legjobb eredményt elért 30 ország között foglal helyet (Transparency International 2011). Ezen eredmények azért

⁴ Két szemszögből folyik az elemzés, az egyik a politikai szabadságjogok (magába foglalja a választási rendszert, a pártalapítás lehetőségét, a kormány szerepét, a korrupciót), a másik a polgári szabadságjogok (mint a gyülekezési jog, a szólásszabadság, az egyéni szabadságjogok és a jogrendszer). Az értékelés egy 1-7-ig terjedő skálán történik, ahol a 1 jelenti a teljes szabadságot, vagyis a demokráciát.

fontosak, mert, a korrupció és a rossz intézményrendszer erős gátja lehet az olajpénzek hatékony felhasználásának (Collier és Hoeffler 2009, Gylyfason 2004).

1. táblázat A vizsgált országok általános jellemzői

Adatok	Egyesült Arab Emírségek	Katar	Kuvait
Területe (km ²)	77.700	11.400	17.818
Lakossága (fő)	7.890.900	1.800.000	2.818.000
Függetlenség éve	1971	1971	1961
Főváros	Abu Dhabi	Doha	Kuvaitváros
Államforma	föderatív abszolút monarchia	abszolút monarchia	alkotmányos monarchia
A szabadságjogok gyakorlása	teljesen korlátozott	teljesen korlátozott	részben korlátozott
– politikai jogok	6	6	4
– polgári szabadságjogok	6	5	5
Korrupciós index	6,8	7,2	4,6
Uralkodó sejk neve	Khalifa bin Zayed	Hamad bin Khalifa al Thani	Sabah al-Ahmad al-Jaber al-Sabah
Olajkitermelés kezdete	1960-as évek	1949	1938

Megjegyzés: A lakosságszám 2011-es becslés. Illetve az Egyesült Arab Emírségeknél az olajkitermelés kezdeténél nincs pontos évszám megadva, ugyanis a különböző sejkségekben eltérő időpontokban kezdték meg a kőolaj kitermelését

Forrás: UNCTAD (2011), Benke (1998), UAE Government (2012), Transparency International (2011), Freedom House (2012) alapján saját szerkesztés

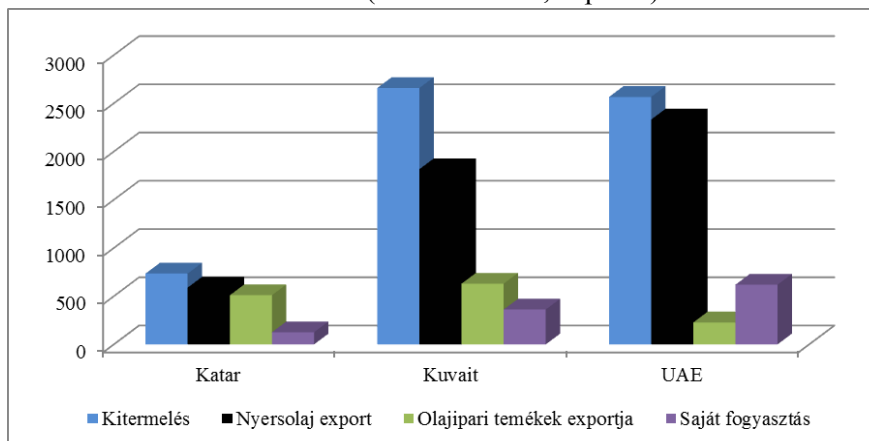
Mint láthatjuk, az Öböl-menti kisállamok esetében a hatalom főként a királyi család kezében összpontosul, vagyis ők döntenek az országot érintő minden fontos ügyben. Ennek következtében az olajkitermelést is a kezükben tartják, így az olajpénzek gazdaság és társadalom számára produktív felhasználásáról is ők jogosultak dönteni. Ezért az ország fejlődése is nekik köszönhető, annak elmaradásáért pedig ők okolhatók. Ennek fényében a következőkben megvizsgáljuk, hogy a kőolaj megjelenése miként hatott az országok gazdasági és társadalmi fejlődésére, hogyan alakította a külkereskedelmet és milyen szerepet tölt be a saját fogyasztás biztosításában.

2.2 A kőolaj kereskedelemben, gazdaságban és saját fogyasztásban betöltött szerepe

A kőolaj jelenlétének hatását egy ország életére két oldalról közelíthetjük meg. Egyrészt az adott ország saját felhasználása az energiahordozóból, másrészt a kőolaj pozitív – és rosszabb esetben negatív – hatása az ország gazdasági helyzetére.

A kőolajat, mint energiaforrást nagyon sok területen alkalmazzák. Így a vizsgált országok szempontjából – a saját fogyasztást tekintve – nélkülözhetetlen ásványkincs a kőolaj. A három ország tekintetében a *legnagyobb olajtól való függés a közlekedésben van*, ugyanis a közlekedésüket 100 százalékban kőolajból fedezik. A másik fontos terület a villamosenergia előállítása, ahol Kuvait függése mondható erősnek, hiszen ezen energia előállítására több mint 70 százalékban kőolajat használ (IEA 2009). Ugyanakkor a vizsgált országok a saját ellátást tekintve kedvező helyzetben vannak, hiszen kitermelésük meghaladja fogyasztásukat (1. ábra), így egyik ország sem importál – még csekély mértékben sem – kőolajat (OPEC 2012). *Tartalékaik mértéke magasnak mondható*, főként abból a szempontból megközelítve, hogy kis alapterületű országokról beszélünk. 2011-es adatokat tekintve Katar részesedése a világ konvencionális kőolajtartalékából 1,5%, az Emírségeké 5,9%, míg Kuvait részesedése 6,1% (British Petroleum 2012). Mi több, Kuvait területén található a világ második legnagyobb olajmezője, a Burgan-olajmező, amely tartalékainak 85 százalékát rejt (Benke 1998).

1. ábra A kőolaj kitermelése, kereskedelme és fogyasztása a vizsgált országokban 2011-ben (ezer hordóban, naponta)

Forrás: OPEC (2012) adatai alapján saját szerkesztés

Ahogy azt a fejezet elején említettük az arab országok csoportosítása során az Öböl-menti kisállamokat úgy jellemzik, mint egyoldalú olajexportáló országok. Így a következőkben a kőolaj szerepét tekintjük át az exportban és az országok kereskedelmében. Láthatjuk, hogy 2011-ben a három országot tekintve *Kuvait* esetében a

teljes export 93,5 százaléka kőolaj volt és az exportkoncentrációs index is magasnak mondható, ami mutatja, hogy kivitele erősen koncentrálódik egy termékre, ami esetünkben a kőolaj (2. táblázat). Viszont, ha Katar és az Egyesült Arab Emírségeket tekintjük, a kőolaj aránya a teljes exportban nem éri el az 50 százalékot sem. Így a kőolaj alacsonyabb részesedése és az exportkoncentrációs index értéke mutatja, hogy Katar és az Emírségek sokkal diverzifikáltabb kivitelét tekintve, mint Kuvait (2. táblázat). Másrészt, ha a kőolaj exportját elemezzük muszáj különbséget tennünk a nyersolaj exportja és az olajipari termékek exportja között. A 2011-es adatok alapján észrevehetjük, hogy még Katar tekintetében elenyésző a különbség, addig Kuvaitnál majdnem háromszorosa a nyersolaj export az olajipari termékek exportjának, míg az Emírségek esetében a nyersolaj export több mint tízszeres többleten van (1. ábra).

2. táblázat A vizsgált országokat jellemző mutatók 2011-ben

Mutatók	Egyesült Arab Emírségek	Katar	Kuvait
GDP/fő (folyó árak \$-ban)	45.639	92.965	62.665
Export (millió \$-ban)	252.556	107.095	103.490
– ebből kőolaj	104.543	44.751	96.724
– a kőolaj aránya a teljes exportban	41,4 %	41,7 %	93,5 %
Exportkoncentrációs index	0,420	0,473	0,735
Folyó fizetési mérleg (millió \$-ban)	+33.308	+53.573	+73.870
HDI	0,846	0,831	0,760
– Egészségügyi index	0,892	0,921	0,861
– Oktatási index	0,741	0,623	0,577
– Jövedelemi index	0,916	1,000	0,884

Forrás: OPEC (2012) és UNCTAD (2011), UNDP (2011) adatai alapján saját szerkesztés

Ennek tükrében vizsgáljuk meg a szénhidrogénipart és a kőolajhoz kapcsolódó infrastruktúra fejlődését. Hasonlóan a kőolaj kitermeléséhez a hozzá kapcsolódó feldolgozó iparok kiépítése is külföldi tőkével kezdődött meg. A kőolaj előtti időket tekintve Katar, Kuvait és az Emírségek is az arab világ legelmaradottabb régiói közé tartoztak, de az olaj felfedezése óta gazdasági fejlődésük töretlen. A XXI. században a GDP növekedés tekintetében csak a 2009-es év számított kedvezőtlennek, a 2008-as válság utóhatásaként. Másrészt, ha a 2011-es adatokat nézzük az 1 főre eső GDP tekintetében (2. táblázat) a világ élmezőnyébe tartoznak. A világ országait felsorakoztató listában az Emírségek a 18. helyet, még Kuvait az 5. helyet foglalja el. A legkiemelkedőbb eredményt pedig Katar mutatja, hiszen Luxemburg és Norvégia után a 3. helyen található (UNCTAD 2011). Visszatérve a kőolajat feldolgozó ipar-

ágak fejlődésére, azt láthatjuk, hogy még a kitermelő kutak száma növekszik, addig – az Emírségeket kivéve – az olajipari termékek mennyisége csökkent 2011-ben az előző évhez viszonyítva. Kuvaitot nézve ez a csökkenés eléri a 10%-ot, pedig kőolaj kitermelése folyamatosan nő. Katar tekintetében a csökkenés 4,5%-ra tehető, ugyanakkor nemcsak az olajipari termékek előállításuk csökken, hanem a kőolaj exportja is. Így már most megfigyelhető egy súlyponteltolódás a kőolajról a földgáz kivitelére, ami nemcsak Katarra jellemző, hanem az OPEC⁵ egészére is. Az Emírségek esetében a nyersolaj export növekedése mellett az olajipari termékek exportja is nőtt 25%-kal, ami főként a benzin és a kerozin növekvő előállításának köszönhető (OPEC 2012).

Az Öböl-menti kisállamok egyik fő célja a „jóléti állam” kialakítása, ugyanis az olaj előtti időkben az arab világ legszegényebb és legrosszabb szociális mutatókkal rendelkező országai közé tartoztak. Így az utóbbi évtizedekben *jelentős fejlődés* következett be mind az *oktatás*, mind az *egészségügy területén*, mindemellett az *állampolgárok életszínvonala is jelentős javulást mutat*. Ugyanakkor a pozitív eredmények mellett ezen országok még ma is *számos problémával* néznek szembe. Ezek között említhetjük a *lakosságszám drasztikus növekedését, a bevándorlók nagyarányú beáramlását és a nemek közötti egyenlőtlenséget* is.

Egy ország társadalmi fejlettségének, az állampolgárok életszínvonalának mérésére kiváló indikátor a *Humán Fejlettségi Mutató* (HDI). A mutató 0-1-ig terjedő skálán vehet fel értékeket, ahol a 1-es jelenti a maximális fejlettséget. A mutató értékét az ország oktatási, egészségügyi és jövedelmi helyzete határozza meg (UNDP 2011). A 187 országot felsorakoztató listában az elért eredmények tekintetében (2. táblázat) mindhárom ország magas fejlettséget mutat, mi több, *Katar* a 37. helyével és az *Emírségek* a 30. helyével a *kimagaslóan fejlett országok* között foglal helyet, így természetesen az arab régiót tekintve magasan az átlag feletti fejlettséget érték el.

Mint láthatjuk, mindhárom ország a jövedelmi index tekintetében érte el a legkedvezőbb eredményt, köszönhetően magas GDP és GNI értéküknek. Az egészségügy tekintetében is magas a mutató értéke, ahol olyan tényezőket vizsgálnak, mint a gyermekhalandóság vagy a születéskor várható élettartam. Másfelől a mutató értéke magába foglalja, hogy a GDP arányában mennyit költenek egészségügyi ellátásra. Ez az Öböl-menti kisállamok esetében 1,7-2,9% között van, ami az alacsony humán fejlettségű országokra jellemző. Másrészről, ha az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutást nézzük, az Kuvaitban és Katarban is eléri a 100%-ot és az Emírségekben is 98% (Világbank 2011). A három ország tekintetében az oktatási index ér-

⁵ A Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezetét, a Bagdadban 1960. szeptember 10. és 14. között megtartott konferencián alapította Irak, Irán, Kuvait, Szaúd-Arábia és Venezuela. A szervezet fő célja a tagországok kőolaj politikájának egységesítése, koordinációja, a nemzetközi kőolajpiacokon kialakuló kőolajjár stabilitásának biztosítása és megfelelő hozam biztosítása az iparágba befektetők számára. Az öt alapító tagállamhoz a későbbiek folyamán még 9 tagállam csatlakozott. Katar 1961-ben lépett a tagok sorába, még az Egyesült Arab Emírátságok 1967 óta tagja a szervezetnek (OPEC 2008).

téke a legkedvezőtlenebb, persze hozzá kell tennünk, hogy a mutató csak az iskolában elöltött évek számát veszi számításba, ami nem elegendő, hogy megítéljük egy ország humán tőke helyzetét. Ugyanis már komoly előrelépések történetek az oktatás területén is, hiszen mind Katarban, mind Kuvaitban az állam magas támogatásokkal ösztönzi a fiatalokat az egyetemi tanulmányok folytatására, továbbá Kuvait már 1976-ban létrehozott három milliárd kezdőtőkével egy *Jövő Generációkért Alapot*, amihez minden évben az olajjövedelmek 10 %-át hozzáteszik (Benke 1998).

Persze társadalmi problémákat is találhatunk, hiszen a vizsgált országban a lakosság szám drasztikus növekedése látható, ami két okból is hátrányt jelenthet. Egyrészt nagymértékben nő a lakosság energiaigénye, másrészt ez a növekedés a magas bevándorlásnak köszönhető, ami számos probléma forrása lehet, mivel a bevándorlókat sokszor nem illetik meg azok a jogok, mint az állampolgárokat. Természetesen a bevándorlók dolgozni érkeznek ezen országokba, így a munkapiacra is túlsúlyban vannak.

Összegezve mondhatjuk, hogy a vizsgált országok életének meghatározó jelensége az olaj léte. Ugyanis az olajnak köszönhetően kapcsolódtak be a világkereskedelembé, tettek szert hatalmas olajvagyonra, amely társadalmi fejlődésre ható pozitív eredményeket is produkált, főként az oktatás és az egészségügy fejlesztése területén. Azonban a vizsgált adatok azt mutatják (különösen a kereskedelem vonatkozásában), hogy a kőolajra való utaltság a három országban különböző.

A következőkben áttérünk a kőolaj szerepének empirikus vizsgálatára Katar, Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek életében, amely alátámasztásként szolgálhat az elméleti bevezetés eredményeihez kapcsolódóan.

3. A kőolaj hatásának empirikus vizsgálata

Az Öböl-menti kisállamok kőolaj szektorához kapcsolódóan az elmúlt időszakban számos leíró jellegű és empirikus vizsgálattal is alátámasztott tanulmány született. Ugyanakkor a széleskörű – persze nem teljes – szakirodalmi áttekintés során nem találtunk olyan tanulmányt, amely a kőolajexport kapcsolatát vizsgálta más gazdasági és intézményi indikátorok alakulásával, holott a *kőolajexportból származó bevétel jelentős pénzügyi forrásnak minősül* a kőolajexportőr országokban. Ebből következően e tanulmány az így kialakult űrt szándékozik betölteni, mely későbbi vizsgálatok alapját is képezheti. Az empirikus elemzés során arra keressük a választ, hogy *az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja milyen kapcsolatban van egyes gazdasági és intézményi indikátorokkal*, ezzel igazolva vagy megcáfolva az elméleti részben elhangzottakat.

A fejezet a vizsgálat során felmerült kérdések és problémák ismertetésével indul. Utána a vizsgálatba bevont mutatók ismertetését tesszük meg, továbbá meghatározzuk a vizsgálat során használt módszertant. A fejezet végén pedig elemezzük a kapott eredményeket.

3.1. A vizsgálatot nehezítő problémák és kezelésük

Az empirikus vizsgálat felépítése során több kérdést kellett átgondolnunk. Természetesen ez nem az alapsokaság meghatározásánál merült fel, hiszen egyértelmű volt, hogy Katar, Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek lesznek a vizsgálandó országok. Elsődleges célunk az volt, hogy a tanulmány Öböl-menti kisállamokat jellemző elméleti részéhez (2. fejezet) hasonlóan három csoportosítás mentén vizsgálódunk. Ezek a következők:

1. a kőolaj hatása a kereskedelemre és a gazdaságra;
2. az országok politikai berendezkedésének vizsgálata intézményi indikátorok elemzésével;
3. a társadalmi fejlődés jellemzése.

Azonban az elemzés felépítése során több esetben problémával szembesültünk. Egyrészt az adatok rendelkezésre állását illetően, másrészt az időszakot tekintve. Az elsődleges cél az volt, hogy a mutatók változását az elmúlt 20 évet (1992-2011) elemezve vezessük végig. Ugyanakkor mivel ilyen hosszú időtávra adatokat csak az UNCTAD (2011) adatbázisában találtunk, ezért ezt az időintervallumot csak a gazdasági indikátorok jellemzésénél használhattuk. A politikai rendszert jellemző intézményi indikátoroknál kénytelenek voltunk rövidebb időtávot választani vizsgálatunk időszakának. Ez főként annak volt köszönhető, hogy a Transparency International (2011) korrupciós indexre vonatkozó adatai a teljes 20 évre hiányosak voltak, és a gazdasági szabadságra sem találtunk adatokat a Heritage (2012) honlapján 1992-től. Így a politikai rendszerhez kapcsolódó indikátorok jellemzését 2003 és 2011 közötti időszakra tettük meg.

A legnagyobb gondot a társadalmi fejlettséget jellemző indikátorok kiválasztása jelentette: nem csak az idősakkal volt probléma, hanem szinte egyik mutató esetében sem állt rendelkezésre adat az Öböl-menti kisállamokra vonatkozóan sem az általunk áttekintett, legbővebbnek tekinthető World Development Indicators adatbázisban, sem pedig az ENSZ statisztikai adatbázisában. Többféle kísérletet tettünk, így a Gini-együttható mellett a szegénységi mutatókat is áttekintettük, de egyik esetben sem találtunk elérhető adatokat. Ennek következtében úgy döntöttünk, hogy a társadalmi fejlettség mutatóit ki kell hagynunk a vizsgálatból. Pedig elengedhetetlen lett volna az országokon belüli jövedelemegyenlőtlenség vizsgálata, hogy képet kapjunk a kőolaj értékesítéséből származó pénzek egyenlő vagy egyenlőtlen elosztásáról.

A fent leírtakból következően *1992 és 2011 közötti időszakban vizsgáljuk a gazdasági mutatókat, továbbá 2003 és 2011 közötti időszakban a politikai rendszer jellemzéséhez kapcsolódó indikátorokat.* Mindezek mellett a politikai rendszert jellemző mutatók esetében valószínűsíthető, hogy az adott évi kőolajexport csak a következő évi korrupció vagy szabadságjogok változásában fog megmutatkozni, így a

vizsgált intézményi indikátorok esetében az *egy évvel elcsúsztatott* eredményeket is megvizsgáljuk, vagyis például a 2010-es kőolajexporthoz a 2011-es korrupciós indexet rendeljük.

3.2. A vizsgált mutatók és adatok

Mivel vizsgálatunk során a kőolaj, azon belül is a kőolaj exportjának hatását vizsgáljuk az országok életére, így a vizsgálat során igyekeztünk olyan mutatókat figyelembe venni, amelyek az olajexporttal – mit az olajbevételek proxy mutatója – szoros kapcsolatban lehetnek (ehhez adott segítséget az eddig fejezetek elméleti áttekintése). Ezek alapján nyolc gazdasági és intézményi indikátor vizsgálata mellett döntöttünk az Öböl-menti kisállamokra vonatkozóan:

1. *Az egy főre eső GDP*: A gyakorlatban ezt a mutatót használják, ha az országok gazdasági fejlettségét szeretnék szemléltetni. Elemzésünk során azt vizsgáljuk, hogy a kőolajexport milyen kapcsolatot mutat az országok ezen mutatójának változásával. Ugyan az export része a GDP-nek, azonban a kereskedelmet becsülni próbáló gravitációs modellek is előszeretettel használják független változóként az egy főre eső GDP-t a jövedelmi szint proxy mutatójaként⁶.
2. *Az egy főre eső GDP kőolajexport nélkül*: A vizsgálatba egy saját számítású mutatót is bevettünk, ami az egy főre eső GDP az olajexport nélkül. A számítás során a GDP értékéből levontuk az olajexport értékét, és ezt vetítettük egy főre. Ez ugyan egyszerű számítási mód, azonban a mutató vizsgálatával választ kaphatunk arra, hogy a kőolajexport nélkül is hasonló képet mutat-e a GDP/fő és a kőolajexport kapcsolata.
3. *Kifelé irányuló FDI*: Egy nagymértékben olajra támaszkodó ország számára a külföldi működőtőke befektetések jelenthetik az ország gazdasági diverzifikációját. A mutatóval azt akarjuk kimutatni, hogy az olajexportból származó jövedelmek felhasználása milyen arányban járulhat hozzá a külföldi működőtőke befektetésekhez, és ezzel az ország bevételforrásainak sokszínűbbé tételéhez.
4. *A vizsgált országba irányuló FDI*: A mutatóval arra keressük a választ, hogy a külföldiek Katarba, Kuvaitba és az Egyesült Arab Emírségekbe irányuló működőtőke befektetése milyen mértékben van kapcsolatban az olajexport változásával. Az indikátor azt mutathatja meg, hogy a kőolajexport változásával összefüggésben lehet-e a szénhidrogén szektorba befektetők mértéke. Azonban az elemzés során figyelembe kell majd venni, hogy a beáramló FDI szektorális arányáról nem találtunk adatot, így kizárólag az országba beáramló teljes FDI-t tudjuk vizsgálni.
5. *Nemzetközi tartalékok*: Egy erőforrásban gazdag ország számára különösen fontos a nemzetközi tartalékok (pl. külföldi valutatartalékok, arany) mértéke,

⁶Lásd például Sandberg – Taylor – Seale (2002) vagy Paas (2002) tanulmányát, amelyekben szintén vizsgálják, hogy az egy főre eső GDP hogyan hat a kereskedelem nagyságára.

ugyanis az erőforrás kimerülése után egy nagyobb tartalékkal rendelkező országnak van mire támaszkodnia a legnehezebb időszakban. A mutató igazolhatja, hogy az exportból befolyó kőolajpénzek felhasználásánál, elosztásánál az adott ország mennyire gondol a jövőjére a nemzetközi tartalékok növelésével.

6. *Civil szabadság*: Ahogy az országok jellemzésénél láthattuk, az Öböl-menti kisállamok közül Katarban és az Emírségekben teljesen korlátozottak, Kuvaitban pedig részben korlátozottak a politikai és civil szabadságjogok. Az empirikus vizsgálattal az szeretnénk elemezni, hogy az olajexport változása kapcsolatot mutat-e a szabadságjogok javulásával vagy romlásával. A vizsgálat során a politikai és a civil szabadságjogok értékeinek egyszerű számtani átlagát használtuk. Az adatok a Freedom House (2012) honlapjáról származnak, és értékeik 1 és 7 közötti értékeket vehetnek fel, ahol az 1 mutatja a teljes szabadságot a 7 pedig a teljesen korlátozott országokra jellemző.
7. *Korrupció*: Már a tanulmány első részében megjelent a korrupció, mint az erőforrással való ellátottságból származó egyik lehetséges hátrány, ugyanis erős akadályozó tényezője lehet az erőforrásból származó jövedelmek hatékony elosztásának. Így azt vizsgáljuk, hogy a korrupció alakulása az Öböl-menti kisállamok esetében erőforrásnak számító kőolaj exportjával mutat-e kapcsolatot. A korrupció adatai a Transparency International (2011) honlapjáról származnak.
8. *Gazdasági szabadság*: A gazdasági szabadság elmélyítése nagyon fontos az országok számára, ugyanis – főként a kőolaj kimerülése után – egy befektetőbarát vállalkozói környezet erősen javíthatja az országok gazdasági kilátásai. Így elemezzük, hogy a kőolajexport mutat-e bármilyen kapcsolatot a gazdasági szabadság alakulásával. Az adatok a Heritage (2012) honlapjáról származnak, amelyek 0-100-ig terjedő intervallumban vehetnek fel értékeket, ahol a 100 jelenti a teljes szabadságot. A indikátornak olyan tényezők a részei, mint a jogrendszer, az állam szerepvállalása, az üzleti és munkavállalási szabadság, továbbá a kereskedelmi és befektetési szabadság.

A dollárban kifejezett értékeket (egy főre eső GDP, FDI, nemzetközi tartalékok) folyó áron számolva vettük figyelembe, ugyanis a kőolajexport értékeire is nominális értéken találunk elérhető adatokat. Ezen adatok az UNCTAD (2011) adatbázisából, míg a vizsgálat középpontjában lévő kőolajexport az OPEC (2012) kiadványából származik. A korrupciós index, a civil szabadság és a gazdasági szabadság indikátorai a fent említett forrásokból származnak.

3.3. A vizsgálat módszertana és eredményei

Az empirikus vizsgálat során a 3.2. fejezetben említett mutatók kapcsolatát elemezzük a kőolajexporttal. Ebből következően vizsgálatunk során korrelációs számítását alkalmazunk, ugyanis „a korrelációs számítás a változók közötti lineáris kapcsolat szorosságának és irányának a leírására szolgál” (Sajtos – Mitev 2007, 204.o.).

A lineáris korrelációs számítást azonban kiegészítettük parciális korreláció számításával is. A parciális korreláció meghatározását azért tartottuk elengedhetetlennek, mert a vizsgálatba bevont mutatók és az olajexport kapcsolata lehet, hogy csak az évek trendhatásának köszönhető, így a parciális korreláció segítségével kiszűrjük ezt a hatást, ugyanis „*a parciális korrelációs együttható két változó közötti kapcsolat szorosságát méri, egy vagy több más változó hatásának kiszűrésével*” (Sajtos – Mitev 2007, 211.o.).

Fel kell hívni a figyelmet, hogy a kapott adatokat óvatosan kell kezelni, ugyanis a korrelációs számítás esetében nem határozható meg, hogy melyik a függő és melyik a független változó, vagyis ok-okozati kapcsolat nem értelmezhető, kizárólag a kapcsolat erősségét és irányát tudjuk meghatározni (Sajtos – Mitev 2007). Így csak a kőolajexport és az egyes változók együttmozgására világít rá. A statisztikai számítások során az Excel és az SPSS 15.0 programokat használtuk. A kapott eredményeket Katarra, Kuvaitra és az Egyesült Arab Emírségekre vonatkozóan a 3. táblázat tartalmazza.

A szignifikáns kapcsolatokat áttekintve megállapítható, hogy a legtöbb esetben a lineáris és a parciális korreláció is szignifikáns, ugyanakkor erősségbeli különbség megfigyelhető köztük. Az eredmények elemzése során a parciális korreláció eredményeit tekintjük irányadónak, hiszen ez az évek trendhatásának kiszűrésével pontosabb eredményt mutat.

A kapott értékek alapján az alábbi következtetéseket tudjuk levonni:

1. Az egy főre eső GDP tekintetében, függetlenül attól, hogy számoltunk a kőolajexporttal vagy sem, Katar és Kuvait esetében erős pozitív irányú lineáris korreláció figyelhető meg, ez az érték az évek trendhatásának kiszűrésével Katar esetében csökken kis mértékben, de még mindig erős kapcsolatot mutat. A három ország közül kitűnik az Egyesült Arab Emírségek, ahol a kőolajexport az egy főre eső GDP-vel még erős pozitív irányú lineáris korrelációt mutat, addig a kőolajexport nélküli GDP értékkel az együttmozgás már csak közepes erősségűnek mondható. Ha viszont a parciális korreláció értékeit vizsgáljuk meg nem is tapasztalunk szignifikáns kapcsolatot. Összességében tehát *a magasabb kőolajexport magasabb GDP/fővel párosul, ez alól az Emírségek kivétel, rámutatva arra, hogy gazdasága nem kizárólag az olajexport mértékétől függ.*
2. A beáramló külföldi működőtőke tekintetében a parciális korreláció értékeit vizsgálva nem láthatunk szignifikáns kapcsolatot. Ugyanez figyelhető meg Kuvait esetében is, ahol sem a lineáris sem a parciális korreláció nem mutat szignifikáns kapcsolatot a kőolajexporttal. Ennek alapján pedig *a kőolajexport növekedése nem párosul a beáramló FDI növekedésével és fordítva.* Így azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a beáramló FDI nem a kőolajszektorba irányul.
3. Az Öböl-menti kisállamok külföldre irányuló működőtőke befektetései esetében is hasonló adatokat kaptunk Katar és Kuvait esetében, ugyanis a lineáris korrelációt tekintve pozitív irányú erős kapcsolat figyelhető meg a kőolajexporttal, míg ha kiszűrjük az évek trendhatását, a kapcsolat iránya ugyan nem, az

erőssége viszont valamelyest csökken. Az Emírségek esetében a kiáramló FDI már csak közepes erősségű pozitív kapcsolatot mutat az olajexporttal, és a parciális korrelációt tekintve nincs szignifikáns kapcsolat. Ezek az eredmények is alátámasztják az Emírségek diverzifikáltabb gazdaságának létét, hiszen még *Katar és Kuvait esetében valószínűsíthető, hogy főként a kőolajbevételekből fektetnek be külföldön, addig az Emírségek bevételforrásai változatosabb képet mutathatnak.*

4. A nemzetközi tartalékok tekintetében Katarnál és Kuvaitnál erős, pozitív irányú lineáris korreláció figyelhető meg, viszont az évek trendhatását kiszűrve már csak közepes erősségű a kapcsolat a nemzetközi tartalékok és a kőolajexport között. Az Emírségek esetében közepes erősségű pozitív lineáris korrelációt kaptunk, még a parciális korreláció nem mutat szignifikáns értéket. Az eredményeket tekintve elmondhatjuk, hogy *Katar és Kuvait főként a kőolajbevételekből növelheti nemzetközi tartalékait, addig az Emírségek ilyen célból nagy arányban használ más bevételforrásokat is.*
5. Az intézményi indikátorok elemzésénél sokkal változatosabb képet láthatunk, mind a mutatók, mind az országok között. A korrupciót megvizsgálva mondhatjuk, hogy az Emírségek esetében nincs szignifikáns kapcsolata az olajexporttal, Katar esetében pozitív irányú erős lineáris korreláció figyelhető meg, míg Kuvait esetében negatív irányú erős korrelációt láthatunk az egy évvel elcsúsztatott adatokat tekintve, vagyis ez mutatja, hogy a kőolajexport változásának hatása csak az egy évvel későbbi korrupciós indexszel mutat kapcsolatot. Ha elemezzük az adatokat, láthatjuk, hogy *Katar* esetében a kőolajexport együtt mozog a korrupciós indexszel, vagyis ha *nő az olajexport, akkor a korrupciós index is nő. De ez pozitív eredmény, hiszen a korrupciós indexet nézve a nagyobb érték jelenti a korrupciótól való mentességet. Ugyanakkor Kuvait* esetén az együttmozgás iránya ellentétes, vagyis, ha *nő az olajexport, akkor nő a korrupció is az országban.*
6. A gazdasági szabadság értéke egyik ország esetében sem mutat szignifikáns együttmozgást az olajexporttal. A civil szabadság esetén egy szignifikáns értéket találhatunk *Kuvait* esetében. Az egy évvel elcsúsztatott adatokat nézve a civil szabadság és a kőolajexport között negatív irányú erős kapcsolat van, ha kiszűrjük az évek trendhatását. Ezen eredményből azt láthatjuk, hogy a *kőolajexport növekedése a szabadságjogok szélesedésével járhat együtt, vagyis pozitív irányba befolyásolhatja a civil és politikai szabadságjogokat.*

3. táblázat Az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja és más mutatók közötti kapcsolatok

Mutatók		Katar		Kuvait		Egyesült Arab Emírségek	
		Korr.	Szig.	Korr.	Szig.	Korr.	Szig.
<i>GDP/fő</i>	Lineáris	0,929**	0,000	0,995**	0,000	0,763**	0,000
	Parciális	0,734**	0,000	0,983**	0,000	0,252	0,298
<i>GDP/fő olajexport nélkül</i>	Lineáris	0,950**	0,000	0,979**	0,000	0,638**	0,002
	Parciális	0,823**	0,000	0,941**	0,000	-0,214	0,380
<i>Beáramló FDI</i>	Lineáris	0,492*	0,028	0,403	0,078	0,579**	0,005
	Parciális	-0,212	0,383	0,007	0,977	0,072	0,770
<i>Kiáramló FDI</i>	Lineáris	0,861**	0,000	0,879**	0,000	0,595**	0,006
	Parciális	0,690**	0,001	0,676**	0,001	0,318	0,185
<i>Nemzetközi tartalékok</i>	Lineáris	0,846**	0,000	0,914**	0,000	0,691**	0,001
	Parciális	0,576**	0,010	0,615**	0,005	0,293	0,223
<i>Korrupció</i>	Lineáris	0,843**	0,004	-0,490	0,181	0,426	0,253
	Lineáris +1év	0,877**	0,002	-0,807**	0,009	0,348	0,359
	Parciális	-0,201	0,634	0,100	0,814	-0,292	0,483
	Parciális +1év	-0,199	0,636	-0,661	0,075	-0,134	0,751
<i>Gazdasági szabadság</i>	Lineáris	0,309	0,081	0,304	0,427	-0,365	0,334
	Lineáris +1év	0,533	0,140	0,273	0,478	-0,121	0,757
	Parciális	0,550	0,158	0,146	0,730	-0,230	0,583
	Parciális +1év	0,347	0,399	0,088	0,835	0,066	0,877
<i>Civil szabadság</i>	Lineáris	-0,574	0,106	-0,257	0,505	-0,239	0,535
	Lineáris +1év	-0,625	0,072	-0,606	0,084	-0,419	0,261
	Parciális	0,432	0,285	-0,210	0,617	0,166	0,694
	Parciális +1év	0,411	0,311	-0,855**	0,007	-0,226	0,591

Megjegyzés: A „Szig.” a szignifikanciaszintet jelenti, valamint ** -gal jelöltük a 0,01-es szinten elért szignifikáns értékeket és * -gal a 0,05-ös szinten lévő szignifikáns értékeket

Forrás: saját számítás

Az empirikus vizsgálat összegzéseként mondhatjuk, hogy nagyrészt a várt eredményeket kaptuk. Ugyanis azt állítottuk, hogy a három ország közül *legjobban Kuvait van ráutalva a kőolajexportjára*, – így legnagyobb mértékben függ a kőolaj eladásából származó bevételeitől. Ez a vizsgálat során beigazolódott, ugyanis Kuvait esetében a legerősebb a kőolajexport együttmozgása az egy főre eső GDP értékével, öt követi Katar és végül az Emírségek. E szerint az *Emírségek gazdasága a legdiverzifikáltabb*. Ugyanez a sorrend figyelhető meg a nemzetközi tartalékok és a kifelé irányuló FDI esetében is. Az intézményi indikátorok vizsgálatakor tapasztalhattuk a legkevesebb szignifikáns kapcsolatot, egyedül a korrupció mutatott Katarban és Kuvaitban is erős kapcsolatot, ami alátámaszthatja az elméleti részben leírtakat, miszerint *az erőforrással való ellátottság kapcsolatba hozható a korrupcióval*.

4. Összegzés

A kőolaj szerepét a három ország életében több megközelítésből vizsgáltuk, egyrészt megnéztük a saját ellátásban és a kereskedelemben betöltött szerepét, valamint azt hogy, milyen hatással van a gazdaság és társadalom fejlődésére. A kőolaj felhasználás tekintetében a közlekedés túlsúlya figyelhető meg – ez világviszonylatban is igaz –, ugyanis az országok 100%-ban függenek a kőolajtól ebben a szektorban. Ha viszont a többi szektort vizsgáljuk meg, láthatjuk, hogy Kuvait helyzete a legrosszabb, hiszen a villamosenergia előállítására is több mint 70%-ban kőolajat használ, míg ez a szám Katarnál nulla százalék, hiszen ellátását már most földgázzal fedezi. A kereskedelmet tekintve szintén Kuvaitnak a legkoncentráltabb az exportja, ugyanis a kivitelében a kőolaj aránya meghaladja a 90%-ot, még Katar és az Emírségek exportja sokkal diverzifikáltabb.

Ezen eredményeket az empirikus vizsgálatl is sikerült alátámasztanunk. A vizsgálat során, arra kerestük a választ, hogy *az Öböl-menti kisállamok kőolajexportja (ezen keresztül kőolajbevételei) milyen kapcsolatban van egyes gazdasági és intézményi indikátorokkal*. Mivel mutatók közötti kapcsolatokat vizsgáltunk, a korrelációs számítást választottunk vizsgálatunk módszertanának. De nem csak lineáris korrelációt alkalmaztunk, hanem parciális korrelációt is, hogy ki tudjuk szűrni az évek trendhatását. Empirikus vizsgálatunk igazolta, hogy Kuvaitban legnagyobb a kőolajexport szerepe, hiszen ott mutatta a legerősebb pozitív irányú együttmozgást az egy főre eső GDP-vel. Míg a három ország közül az Emírségekben volt a legkevésbé erős a kapcsolat, ami diverzifikáltabb gazdaságot feltételez. A nemzetközi tartalékok és a kifelé irányuló FDI vizsgálata is hasonló képet mutatott, vagyis Katar és Kuvait esetében attól függően, hogy a lineáris vagy a parciális korrelációt vizsgáltuk, erős és közepes erősségű pozitív irányú korreláció volt megfigyelhető, ami szintén utalhat arra, hogy ezen két ország főként az olajpénzekből fektet be és képi nemzetközi tartalékait. Az intézményi indikátoroknál a korrupció esetében szignifikáns erős kapcsolatot találtunk Katar és Kuvait kőolajexportjával, de a kapcsolat iránya

ellentétes képet mutatott, Katarnál pozitív volt a korreláció, Kuvaitnál pedig ellentétes irányú.

Mindazonáltal el kell ismernünk, hogy a kőolaj léte ezen országok számára igazi áldás. Ezt mutatja töretlen gazdasági fejlődésük, hiszen az egy főre eső GDP tekintetében a világ legjobb 20 országa között foglalnak helyet, mi több Katar a 3. helyen található, ami nagyon kiemelkedő eredmény a korábban a legszegényebb országok táborát erősítő Perzsa-öböl menti kisállamoknak. Másrészt ezekben az országokban a kőolajpénzek hatékony elosztására láthatunk példát, ugyanis társadalmi fejlődésüket tekintve a legmagasabb fejlettséget mutató országok közé tartoznak, továbbá az oktatás és az egészségügy területén is kimagasló fejlődést értek el. Ezzel kapcsolatosan ugyanakkor felmerül egy probléma is, ami ezen országokat sújtja. A társadalmi juttatásokat alanyi jogon, ingyen biztosítja a kormányzat, de csak az állampolgárok részére, akik aránya a lakosságon belül 30% körül van. Így a lakosság nagyobb részét kitevő külföldi bevándorlókat nem illetik meg ezek a juttatások, és egyéb jogaik is erősen korlátozva vannak. Ezen különbségek enyhítése elengedhetetlen lesz a közeljövőben, ugyanis a munkaerőt tekintve mindhárom ország erősen támaszkodik a bevándorlókra.

Felhasznált irodalom

- Benke J. (1998): *Az arab országok története I. kötet*. Alexandra Kiadó, Pécs.
- British Petroleum (2012): *Statistical review of world energy*. Interneten: <http://www.bp.com/sectionbodycopy.do?categoryId=7500&contentId=7068481> Letöltve: 2012. szeptember 21.
- Collier, P. – Hoeffler, A. (2009): Testing the neocon agenda: Democracy in resource-rich societies. *European Economic Review*, 53, 293-308 o.
- Freedom House (2012): *Freedom in the World 2012*. Interneten: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202012%20Booklet_0.pdf Letöltve: 2012. szeptember 27.
- Gylfason, T. (2004): Natural Resources and Economic Growth: From Dependence to Diversification. *Discussion Paper*, 2004/4804, Center for Economic Policy Research, London.
- Heritage (2012): *Index of Economic Freedom*. Interneten: <http://www.heritage.org/index/> Letöltve: 2012. október 15.
- IEA (2009): *International Energy Agency Statistics*. Interneten: <http://www.iea.org/stats/prodresult.asp?PRODUCT=Balances> Letöltve: 2012. szeptember 21.
- OPEC (2008): *OPEC Statute*. Interneten: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/OS.pdf Letöltve: 2012. szeptember 8.

- OPEC (2010): *World Oil Outlook 2010*. Interneten: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/WOO_2010.pdf Letöltve: 2012. február 25.
- OPEC (2012): *Annual Statistical Bulletin 2012*. Interneten: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2012.pdf Letöltve: 2012. szeptember 20.
- Paas, T. (2002): Gravity Approach for Exploring Baltic Sea Regional Integration in the Field of International Trade. *Discussion Paper*, 180, Hamburg Institute of International Economics, Hamburg.
- Rostoványi Zs. (1987): *Az arab Kelet a világgazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Sajtos, L. – Mitev, A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.
- Sandberg, M. H. – Taylor, T. G. – Seale, J. R. Jr. (2002): CARICOM Bilateral Trade: A Preliminary Analysis Using the Gravity Model, *Technical Paper*, 2002-03, University of Florida, International Agricultural Trade and Policy Center, Florida.
- Transparency International (2011): *Corruption Perceptions Index 2011*. Interneten: <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/> Letöltve: 2012. szeptember 27.
- UAE Government (2012): *Seven Emirates*. Interneten: <http://www.government.ae/web/guest/seven-emirates> Letöltve: 2012. szeptember 3.
- UNCTAD (2011): *UNCTAD Stat*. Interneten: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> Letöltve: 2012. szeptember 27.
- UNDP (2011): *Human Development Report*. Interneten: <http://hdr.undp.org/en/statistics/> Letöltve: 2012. szeptember 27.
- Világbank (2011): *World Bank data*. Interneten: <http://data.worldbank.org/indicator> Letöltve: 2012. szeptember 27.